

Шігімага Д. В.

здобувач третього рівня вищої освіти кафедри психології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0000-0656-6812

ФЕНОМЕН АГРЕСИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

THE PHENOMENON OF PERSONALITY AGGRESSIVENESS: A THEORETICAL ANALYSIS

Стаття присвячена феномену агресивності особистості, який посідає важливе місце у сучасній психологічній науці та пов'язаний із різними формами міжособистісної взаємодії, емоційними реакціями та поведінковими стратегіями людини. Агресивність розглядається як складна психологічна характеристика, що відображає готовність особистості до агресивного реагування та проявляється у різноманітних формах поведінки – від відкритих конфліктних дій до прихованих форм ворожості. У зв'язку з цим дослідження агресивності є важливим для поглиблення розуміння психологічних механізмів поведінки особистості у процесі соціальної взаємодії.

Метою дослідження є теоретичний аналіз феномену агресивності особистості, уточнення змісту понять «агресія», «агресивність» та «агресивна поведінка», а також узагальнення підходів до розуміння її проявів і типології у психологічній науці. Теоретичну основу дослідження становлять наукові концепції, у межах яких агресивність розглядається як інтегративна властивість особистості, що формується під впливом індивідуально-психологічних, соціальних і ситуаційних чинників.

У результаті теоретичного аналізу наукових джерел уточнено співвідношення понять «агресія», «агресивність» і «агресивна поведінка». Показано, що агресія постає як окремий акт або реакція, агресивність – як відносно стійка властивість особистості, а агресивна поведінка є конкретною формою її реалізації у соціальній взаємодії. Узагальнення різних наукових підходів до типологізації агресії дозволило систематизувати основні форми агресивної поведінки та розкрити багатовимірний характер цього феномену. Отримані результати сприяють уточненню теоретичного розуміння агресивності особистості як складного психологічного феномену та окреслюють можливості подальших психологічних досліджень у цьому напрямі у сучасній психологічній науці.

Ключові слова: агресивність особистості, агресія, агресивна поведінка, прояви агресії, типологія агресії, психологічні детермінанти агресивності, соціально-психологічні чинники агресії, міжособистісна взаємодія.

The article is devoted to the phenomenon of personality aggressiveness, which occupies an important place in contemporary psychological science and is associated with various forms of interpersonal interaction, emotional reactions, and behavioral strategies. Aggressiveness is considered a complex psychological characteristic that reflects an individual's readiness for aggressive responses and manifests itself in different forms of behavior, ranging from open conflict actions to latent forms of hostility. Therefore, the study of aggressiveness contributes to a deeper understanding of psychological mechanisms of behavior in the context of social interaction.

The purpose of the research is to conduct a theoretical analysis of the phenomenon of personality aggressiveness, to clarify the content of the concepts of "aggression", "aggressiveness", and "aggressive behavior", and to generalize scientific approaches to understanding its manifestations and typology in psychological science. The theoretical basis of the study is formed by psychological concepts that interpret aggressiveness as an integrative personality trait shaped by individual psychological, social, and situational factors.

The theoretical analysis of scientific sources made it possible to clarify the correlation between aggression, aggressiveness, and aggressive behavior. Aggression is interpreted as a specific act or reaction, aggressiveness as a relatively stable personality trait, and aggressive behavior as a form of its realization in social interaction. The generalization of scientific approaches to the typology of aggression allowed systematizing the main forms of aggressive behavior and revealing the multidimensional nature of this phenomenon. The results contribute to clarifying the theoretical understanding of personality aggressiveness and outline directions for further psychological research.

Key words: personality aggressiveness, aggression, aggressive behavior, manifestations of aggression, typology of aggression, psychological determinants of aggressiveness, socio-psychological factors of aggression, interpersonal interaction.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження феномену агресивності особистості зумовлена зростанням напруженості соціального середовища та поширенням різних форм агресивної поведінки у сучасному суспільстві. Особливої значущості ця проблема набуває в умовах тривалої збройної агресії проти України, що супроводжується

масштабними соціальними та психологічними наслідками для населення. Кризові обставини, пов'язані з переживанням небезпеки, втрат, невизначеності та хронічного стресу, істотно впливають на емоційний стан людини, змінюють характер міжособистісної взаємодії та можуть сприяти посиленню агресивних реакцій у поведінці особистості.

У сучасній психологічній науці агресія розглядається як складний багатовимірний феномен, що може проявлятися у різних емоційних, поведінкових та когнітивних формах. Вона аналізується як окремий акт поведінки, як психологічний стан або як відносно стійка властивість особистості. Водночас наукові дослідження демонструють різноманітність підходів до інтерпретації агресії, агресивності та агресивної поведінки, а також різні підходи до класифікації їх проявів. Це свідчить про складність і багатовимірність зазначеного феномену.

Разом із тим у сучасних дослідженнях зберігається певна теоретична невизначеність щодо змістового співвідношення понять «агресія», «агресивність» та «агресивна поведінка», а також щодо систематизації різних форм прояву агресії. Наявність різних підходів до розуміння цих категорій ускладнює цілісне осмислення агресивності як психологічного феномену та потребує подальшого теоретичного узагальнення наукових позицій.

У зв'язку з цим виникає потреба у теоретичному аналізі феномену агресивності особистості, уточненні змісту основних понять, що описують агресивну поведінку, а також узагальненні підходів до розуміння її проявів і типології у психологічній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема агресивності особистості посідає важливе місце у сучасних психологічних дослідженнях. Значний внесок у її вивчення зробили зарубіжні дослідники, зокрема А. Басс, Р. Берон, Д. Річардсон, Е. Фромм, Дж. Доллард, Д. Майерс, у працях яких агресія розглядається як форма поведінки, спрямована на заподіяння шкоди іншій істоті або об'єкту [3; 4; 8]. У вітчизняній психологічній науці агресивна поведінка досліджується у зв'язку з різними психологічними чинниками: схильністю до ризику (О. С. Дронова), особливостями самооцінки (М. А. Пирлик), ціннісними орієнтаціями (З. Г. Спринська), розвитком механізмів саморегуляції (В. Є. Мельниченко). У працях Т. Титаренко підкреслюється, що в основі агресивної поведінки лежить така властивість особистості, як агресивність [11]. Водночас різноманітність підходів до розуміння агресії, її проявів і типології зумовлює необхідність подальшого теоретичного осмислення цього феномену.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз феномену агресивності особистості у психологічній науці, а саме: уточнити зміст понять «агресія», «агресивність» та «агресивна поведінка»; узагальнити основні підходи до розуміння проявів агресивності особистості; проаналізувати типологічні підходи до класифікації агресії у психологічній науці.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі агресію традиційно визначають як мотиваційну поведінку або окремий поведінковий акт, що може завдавати шкоди об'єктам нападу чи іншим людям, викликаючи у них психодискомфорт, напруженість, страх, стан пригніченості та інші негативні психоемоційні переживання [8, с. 221]. Таке розуміння

агресії дає змогу розглядати її не лише як акт фізичного впливу, а як складне психологічне явище, що охоплює різні форми деструктивного впливу на іншу людину. У цьому контексті агресія постає не тільки як безпосередня дія, а як багатогранний феномен, пов'язаний з емоційною напруженістю, конфліктністю взаємодії та прагненням до домінування або самоствердження.

При цьому поняття агресії, агресивності та агресивної поведінки не є тотожними. Агресію доцільно розглядати як стан, реакцію або окремий акт, тоді як агресивність постає як відносно стійка властивість особистості, що виражає схильність до агресивного способу реагування. Агресивна поведінка, своєю чергою, є актуалізованим проявом агресивності в конкретних діях, нерідко антисоціального характеру [5, с. 204]. Саме тому її можна розуміти як специфічний спосіб дії, в якому реалізується перевага сили або її пряме застосування щодо іншої особи чи групи осіб [8, с. 222].

Водночас агресивна поведінка не завжди прямо зумовлюється агресивністю як рисою. Людина може діяти агресивно ситуативно – під впливом фрустрації, загрози, перевтоми чи сильного афекту, і це не обов'язково свідчить про стійку агресивність. І навпаки, особа з вираженою агресивністю не завжди демонструє відкриту агресію, оскільки її поведінка може стримуватися моральними нормами, соціальним контролем або розвиненими механізмами саморегуляції. Отже, агресивна поведінка є результатом взаємодії транситуативних і ситуативних чинників, які поєднують особистісні характеристики суб'єкта із конкретними умовами соціальної ситуації.

Природа агресивності виявляє її гетерогенний і багатовимірний характер. У різних підходах її розглядають як напад, властивість особистості, особливості темпераменту, психічний стан, форму активності або спосіб подолання перешкод. Така різноманітність інтерпретацій свідчить про складність цього феномену і неможливість його пояснення в межах одного підходу. Саме тому теоретичний аналіз джерел дає підстави розглядати агресивність не як однієї характеристики, а як комплексну властивість суб'єкта [5, с. 86].

Показово, що поняття «агресія» вживається в науці досить широко. Р. Броун, Р. Сміт та інші автори пов'язували його із самовпевненою та егоїстичною поведінкою; А. Адлер – із фізичними або вербальними формами дії; Дж. Доллард – із виявом активності, прагненням досягнення та інструментальності самореалізації [4, с. 202]. Така широта трактувань свідчить, що агресія не завжди зводиться виключно до руйнування, а в окремих підходах постає і як напружена форма активності, пов'язана з прагненням подолати перешкоди або відстояти власні інтереси.

Значний вплив на наукове осмислення агресії справило визначення Р. Берона і Д. Річардсона, які тлумачили її як будь-яку форму поведінки, спрямовану на образу або заподіяння шкоди іншій істоті, що не бажає такого поводження [8, с. 221]. А. Басс

визначав агресію як реакцію, що шкодить іншому, тоді як Е. Фромм включав у це поняття заподіяння шкоди як живим, так і неживим об'єктам [3, с. 81]. У цьому контексті чітко простежується відмінність між вузькими й широкими трактуваннями: одні автори акцентують деструктивну спрямованість агресії щодо живої істоти, інші – її ширший руйнівний потенціал.

Сучасні вітчизняні дослідники також аналізують агресивну поведінку через різні психологічні детермінанти. О. С. Дронова звертає увагу на її зв'язок зі схильністю до ризику, М. А. Пирлик – з особливостями самооцінки, З. Г. Спринська – зі співвідношенням агресивної поведінки та ціннісних орієнтацій, В. Є. Мельниченко – з формуванням саморегуляції. Т. Титаренко та інші дослідники наголошують, що в основі будь-якого агресивного вияву лежить така властивість особистості, як агресивність [11, с. 217].

З огляду на наведені підходи, агресивність особистості доцільно визначати як інтегративну властивість, що виражається у потенційній готовності до агресивного реагування, формується під впливом індивідуально-психологічних, соціальних і ситуаційних чинників та реалізується у відкритих або прихованих формах залежно від рівня саморегуляції особистості. Узагальнення представлених підходів дозволяє дійти висновку, що агресивність не зводиться лише до окремих поведінкових актів, а є більш глибокою властивістю особистості, яка проявляється в різних формах взаємодії з соціальним середовищем.

Переходячи від теоретичного визначення феномену до його конкретних проявів, слід зазначити, що агресивність відображається не лише у зовнішніх діях, а й у психологічних характеристиках особистості. Дослідники підкреслюють, що особистостям зі стійкою агресивною поведінкою властивий специфічний психологічний профіль: низький рівень самоконтролю, виражені ворожість і агресивність, емоційна нестійкість, порушення у мотиваційній та інтелектуальній сферах, зокрема ригідність і дезорганізованість мислення, а також егоцентрична моральна позиція [10, с. 115]. Отже, агресивність проявляється не лише у зовнішніх діях, а й у способі переживання, осмислення та інтерпретації ситуацій міжособистісної взаємодії.

Афективний супровід агресивної поведінки також є багатоплановим. Вона може проявлятися через роздратування, заздрість, огиду, нетерпимість, шаленство, лють, сказ і ненависть. На поведінковому рівні агресія набуває форм сварок, погроз, тілесних ушкоджень, міжособистісної чи міжгрупової конфронтації, образ, конфліктів, пошкодження або знищення майна. У крайніх випадках вона переходить у тяжкі насильницькі дії. Водночас агресивний стан можна розпізнати і за зовнішніми моторними ознаками: криком, почервонінням обличчя, поскрипуванням зубами, напруженням м'язів, стисканням кулаків і характерною напруженою позою.

Проте агресивність далеко не завжди має відкритий характер. У багатьох випадках вона реалізу-

ється у пасивно-агресивних формах: через сарказм, натяки, недомовки, покарання мовчанням, запізнення, саботаж спільних планів, маніпулювання через жалість або почуття провини [7, с. 184]. Подібні форми поведінки дозволяють зберігати зовнішню соціальну коректність, однак водночас підтримують приховану ворожість і можуть поступово руйнувати міжособистісні відносини.

З еволюційного погляду агресивна поведінка може розглядатися як історично сформована відповідь на адаптаційні виклики: захист від нападу, боротьбу за ресурси, підтримання домінування та ієрархії, суперництво, доступ до значущих об'єктів і партнерів [7, с. 48]. У цьому сенсі агресія має не лише руйнівний, а й адаптивний вимір. Проте в сучасних соціальних умовах її адаптивна функція часто деформується соціальними обставинами, перетворюючись на джерело міжособистісного та внутрішньоособистісного руйнування. Таким чином, аналіз проявів агресивності свідчить, що вона може набувати різних форм – від відкритих і прямолінійних до прихованих і соціально замаскованих, що значною мірою ускладнює її психологічну інтерпретацію.

Багатоманітність проявів агресії закономірно зумовила прагнення дослідників систематизувати це явище та створити відповідні типології. У науковій літературі агресивна поведінка трактується доволі широко і може мати як соціально негативний, так і соціально позитивний зміст. Властивість агресивності, включена до певної структури особистості й залежна від її психічного контексту, набуває різного функціонального значення [9, с. 19]. В одному випадку агресія асоціюється з наміром образити, залякати, помститися, заподіяти шкоду або насильство. В іншому – з наполегливістю, сміливістю, мужністю, справедливим обуренням, силою волі, самоствердженням і непоступливістю.

У зв'язку з цим агресію доцільно розглядати як феномен, здатний набувати як деструктивної, так і конструктивної форми. Деструктивна агресія має руйнівну спрямованість і пов'язана з приниженням, підкоренням або завданням шкоди. Конструктивна, навпаки, може виступати засобом захисту власної гідності, автономії, особистісних меж і правомірного самоствердження.

Традиційним у психології є також розмежування ворожої та інструментальної агресії. Ворожа агресія супроводжується гнівом і має безпосередньою метою заподіяння шкоди; вона є неадаптивною і часто реалізується у формах жорстокості та садизму. Інструментальна агресія не розглядає шкоду як самоціль, а використовує її як засіб досягнення іншого результату.

У сучасній літературі виокремлюють приховану й відкритую агресію (Дж. Саймон), фізичну і вербальну (А. Басс; Д. Майєрс), ворожу й інструментальну (Р. Берон; Д. Річардсон), гетероагресію та аутоорієнтовану агресію (А. Ю. Дроздов), пряму й непряму (А. Басс; Д. Доллард), доброякісну й злроякісну (Л. М. Балабанова; Е. Фромм), конструктивну, деструктивну і дефіцитарну (Г. Аммон),

реактивну, імпульсивну, спонтанну та інтенціональну (В. Б. Шапар), безпосередню і відстрочену (Д. Доллард). Така типологічна множинність ще раз підтверджує складність цього феномену.

Найбільш змістовними для систематизації агресивної поведінки видаються підходи А. Басса та Е. Фромма. А. Басс описував агресію через три основні шкали: фізична – вербальна, активна – пасивна, пряма – непряма. Комбінація цих параметрів лежить в основі восьми категорій агресивних дій у типології Басса–Даркі: фізична агресія, непряма агресія, роздратування, негативізм, образа, підозрілість, вербальна агресія і почуття провини як аутоагресивний компонент [6, с. 289]. Перевага цього підходу полягає в тому, що він дозволяє виявляти не лише відкритий напад, а й приховані, зміщені чи внутрішньо спрямовані форми агресії.

Е. Фромм запропонував іншу логіку типологізації, засновану не стільки на зовнішній формі, скільки на змістовому і мотиваційному аспектах агресії. Він виділяв ігрове насильство, реактивне насильство, ворожість на ґрунті ревності і заздрості, мстиве насильство, деструктивність, пов'язану з порушенням довіри, компенсаторне насильство, садизм і архаїчну жагу крові [2, с. 23]. Якщо типологія А. Басса є більш операційною і поведінково орієнтованою, то підхід Е. Фромма дає змогу глибше проникнути у внутрішню психологічну мотивацію агресії.

Отже, типологізація агресії має не лише описове, а й методологічне значення, оскільки дає змогу систематизувати різні форми агресивної поведінки та визначити їх місце у структурі особистісного функціонування.

Узагальнення представлених типологічних підходів дає підстави стверджувати, що агресивність особистості постає багатовимірним психологічним феноменом, який проявляється у різних поведінкових, емоційних і мотиваційних формах. Саме така багатокомпонентність агресії зумовлює необхідність її розгляду не лише на рівні індивідуальних характеристик особистості, а й у ширшому соціальному контексті, де формуються умови для прояву або стримування агресивних реакцій.

Висновки. У ході дослідження здійснено теоретичний аналіз феномену агресивності особистості

у психологічній науці, що дозволило систематизувати сучасні підходи до його розуміння та визначити ключові аспекти інтерпретації цього явища у структурі особистісного функціонування.

По-перше, уточнено зміст понять «агресія», «агресивність» та «агресивна поведінка». Встановлено їх змістове розмежування та взаємозв'язок: агресія розглядається як окремий акт або реакція, агресивність – як відносно стійка властивість особистості, тоді як агресивна поведінка виступає формою реалізації цієї властивості у конкретних діях і способах взаємодії з соціальним середовищем. Таке розмежування дозволяє більш точно інтерпретувати агресивні прояви та розглядати їх у контексті взаємодії особистісних і ситуаційних чинників.

По-друге, узагальнено основні підходи до розуміння проявів агресивності особистості. Встановлено, що агресивність проявляється у широкому спектрі емоційних, поведінкових і когнітивних реакцій, які можуть набувати як відкритих, так і латентних форм. Її прояви варіюються від прямої конфронтаційної поведінки до прихованих форм ворожості, що свідчить про складний і багатовимірний характер цього феномену та необхідність його аналізу з урахуванням психологічних і соціальних детермінант.

По-третє, узагальнено підходи до типологізації агресії у психологічній науці. Показано, що систематизація різних форм агресивної поведінки є важливим методологічним інструментом її дослідження. Найбільш змістовними для аналізу агресії є типологічні концепції А. Басса та Е. Фромма, які дозволяють розглядати агресію одночасно у поведінковому та мотиваційно-психологічному вимірах. Поєднання цих підходів сприяє більш цілісному розумінню структури агресивності та різноманіття її проявів у поведінці особистості.

Перспективи подальших наукових досліджень доцільно пов'язувати з емпіричним вивченням психологічних чинників агресивності особистості, зокрема ролі емоційної саморегуляції, впливу соціального середовища та механізмів психологічної адаптації, що можуть визначати особливості формування і проявів агресивної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вакась К. В. Вплив телебачення на агресивність підлітків // Досягнення сучасної психологічної науки та практики. 2020. С. 13–16.
2. Сергеева К. В. Профілактика агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2016. 368 с.
3. Кононко О. Дитяча агресія: специфіка, причини виникнення, виховання вміння її долати // Нова педагогічна думка. Ніжин, 2019. № 99 (3). С. 80–85.
4. Максимець С. М., Ярмоленко О. І. Агресія у військовослужбовців та шляхи її саморегуляції // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції Житомирського інституту. 2020. 202 с. DOI: 10.31891/PT-2023-1-1
5. Михайлишин У. Б., Ільїна В. М. Вплив акцентуацій характеру на агресивну поведінку підлітків // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2021. № 2 (55). С. 83–100. DOI: 10.33216/2219-2654-2021-55-2-83-100
6. Михайлишин У. Б. Вплив суспільних та особистісних чинників на агресивність делінквентних підлітків // Вісник Національного університету оборони України : зб. наук. праць. Київ : НУОУ, 2012. Вип. 4 (29). С. 198–205.
7. Назаревич В. В. Психологічні фактори пасивної агресії як ознаки остракізації особистості // Психологія та соціальна робота. Рівне, 2021. № 2 (54). С. 184–202. DOI: 10.18524/2707-0409.2021.2(54).241395

8. Федорова М. А., Сушко Д. Причини розвитку агресивності у дітей дошкільного віку // Організація освітнього простору у закладі дошкільної освіти і школі: проблеми і перспективи : зб. наук. праць Житомирського державного університету імені Івана Франка. Житомир, 2019. 221 с.

9. Шаюк О. Соціально-психологічні аспекти агресивності та агресивної поведінки особистості // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Тернопіль : Західноукраїнський національний університет, 2022. № 19. 244 с.

10. Щербан Т. Д., Балецька Л. М. Агресія як психологічний феномен у сучасному студентському середовищі // Освіта і наука. 2022. № 1 (32). С. 113–119.

11. Щербатюк О. В. Багатовимірність у вивченні агресивності // Забезпечення психологічної допомоги в секторі Сил оборони України : зб. тез Всеукр. міжвідом. психол. форуму. Київ : Вид-во «Людмила», 2022. С. 216–218.

Дата першого надходження статті до видання: 12.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026